

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІГІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНОЛОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ

**РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНО-
ТРУДОВИХ ВІДНОСИН: СУЧАСНИЙ
СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ**

КОЛЕКТИВНА МОНОГРАФІЯ

**Чернігів
2017**

УДК 316.47:331

ББК 65.24

Р 32

*Схвалено рішенням вченої ради
Чернігівського національного технологічного університету
від 29.11.2016 р. Протокол № 10*

Авторський колектив:

Газуда М. В. (п. 1.1), Газуда Л. М. (п. 1.1), Кислинський С. С. (п. 1.2), Задорожна С. М. (п. 1.3), Кодацька Н. О. (п. 1.4), Зейналова Е. Ф. (п. 2.1), Холодницька А. В. (п. 2.1, п. 2.3, п. 3.3), Іванова Т. М. (п. 2.2), Сахно Є. Ю. (п. 2.4), Сідін Е. П. (п. 2.4), Корнієць К. Є. (п. 2.4), Ільєнко Р. В. (п. 3.1), Губенко Д. В. (п. 3.1), Кичко І. І. (передмова, п. 3.2), Рибалко І. С. (п. 3.3), Забаштанський М. М. (п. 3.4), Сирбу І. М. (п. 3.4), Волкова Н. В. (п. 4.1), Борисенко Л. І. (п. 4.2), Хмелевський С. М. (п. 4.3), Дерій Ж. В. (п. 4.4), Захарін С. В. (п. 4.5), Інін Лі (п. 4.5), Ван Венцянь (п. 4.5), Губа І. В. (п. 4.6).

Рецензенти:

- Н. М. Вдовенко – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри глобальної економіки Національного університету біоресурсів і природокористування України;
- С. В. Захарін – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту і маркетингу Інституту екології, економіки і права;
- П. Ю. Курмаєв – доктор економічних наук, професор кафедри економічної теорії і права Уманського державного педагогічного університету ім. Павла Тичини.

Р32 Регулювання соціально трудових відносин: сучасний стан та перспективи розвитку: колективна монографія / під заг. ред. І. І. Кичко. – Ніжин: ФОП Лук'яненко В.В. ТПК «Орхідея», 2017. – 258 с.

ISBN 978-966-2185-84-3

У колективній монографії проаналізовано проблеми регулювання соціально-трудова відносин. Розглянуто заходи щодо формування системи відносин у сфері праці, людського капіталу. Розкрито актуальні питання мотивації праці, управління персоналом, формування його структури, покращення соціально-психологічного клімату.

УДК 316.47:331

ББК 65.24

ISBN 978-966-2185-84-3

©ТПК «Орхідея», 2017

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	5
РОЗДІЛ 1. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ТРУДОВИХ РЕСУРСІВ.....	8
1.1. Формування людського й соціального капіталу сільських територіальних систем.....	8
1.2. Людський капітал як соціально-економічний чинник формування та використання трудових ресурсів.....	28
1.3. Міжнародна трудова міграція в період поглиблення глобалізаційних процесів.....	41
1.4. Особливості чоловічого безробіття в сучасному суспільстві.....	60
РОЗДІЛ 2. ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК ТРУДОВИХ ВІДНОСИН СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ.....	71
2.1. Проблеми формування оптимальної структури персоналу підприємств України.....	71
2.2. Підвищення ефективності використання робочого часу в закладах охорони здоров'я.....	82
2.3. Оптимізація соціально-психологічного клімату в колективі в сучасних умовах.....	93
2.4. Моделювання процесів управління довгостроко- вими проектами на підприємстві.....	105
РОЗДІЛ 3. МОТИВАЦІЙНИЙ МЕХАНІЗМ СПРИЯННЯ РОЗВИТКУ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ТА ЗАЙНЯТОСТІ НАСЕЛЕННЯ.....	120
3.1. Особливості вітчизняного та зарубіжного досвіду мотивації персоналу.....	120

3.2. Мотивація праці як напрям детінізації неформального сектору економіки.....	141
3.3. Економічний зміст, рівень та динаміка заробітної плати в сучасних умовах.....	152
3.4. Актуальні питання стимулювання праці персоналу підприємств у сучасних умовах.....	164

РОЗДІЛ 4. УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВИХ ВІДНОСИН: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ.....	182
4.1. Інструменти досягнення освітніх цілей у реалізації стратегії соціально-економічного розвитку України.....	182
4.2. Фінансові інструменти забезпечення державних гарантій у сфері зайнятості.....	193
4.3. Роль управління продуктивністю у вирішенні екологічних та соціальних проблем суспільства.....	209
4.4. Стратегічні напрями нівелювання регіональних диспропорцій людського розвитку.....	222
4.5. Ініціатива «Економічний пояс Великого Шовкового Шляху» та активізація китайсько-українського економічного співробітництва.....	244
4.6. Генезис та актуальність дослідження поняття «екологічні потреби» як елементу екології людини	253

РОЗДІЛ 4. УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНО- ТРУДОВИХ ВІДНОСИН: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

4.1. Інструменти досягнення освітніх цілей у реалізації стратегії соціально-економічного розвитку України

Н. В. Волкова, канд. держ. упр., доцент

Техніко-технологічне відставання України від розвинутих країн світу виявляється в тому, що її провідні галузі (металургійна, хімічна, аграрна галузі, нафтохімія, застаріла енергетика, важке машинобудування) на 95 % ґрунтуються на третьому та четвертому технологічних укладах, працюють з рентабельністю 3–6 % і створюють приблизно на один-два порядки нижчу інноваційну складову доданої вартості на одиницю продукції порівняно з економіками п'ятого та шостого укладів, які домінують у світі (радіоелектроніка, обчислювальна, телекомунікаційна техніка, програмне забезпечення, робототехніка, інформаційні послуги, біомедична інженерія).

Проблема розвитку освіти в контексті стратегії інноваційного економічного розвитку є комплексною і розглядається дослідниками з позицій соціально-економічної безпеки, реалізації трудового потенціалу, ефективності державного управління та загальної філософії освіти. Серед них є такі вітчизняні науковці, як: О. А. Грішнова, Б. М. Данилишин, М. З. Згуровський, А. М. Колот, а також С. М. Дмитрук, Л. М. Ємельяненко, Н. Б. Кузнецова, І. Й. Малий, Г. Ю. Міщук, В. А. Савченко, А. В. Семикина, О. А. Сливка та ін.

За оцінками експертів, деградує економіка України тягне за собою зменшення майже на 40 %

підготовку фахівців за інноваційною, креативною моделлю на користь низько інтелектуальної, репродуктивної освіти, що, зрештою, призводить до зниження освітнього цензу нації [1]. Це, у свою чергу, стає причиною подальшої рецесії економіки, занепаду суспільства та появи синдрому непотрібності наукомістких знань. Деградація інтелектуально містких секторів економіки, примітивізація ринку праці зменшили стимули молоді до навчання за спеціальностями, що реально знадобляться при працевлаштуванні.

Причиною зазначеного стану є непродумана економічна політика країни на початку 90-х років, що полягала у приватизації стратегічно важливих об'єктів, нові господарі яких у гонитві за зверхприбутками, орієнтувалися на дешеву робочу силу, експлуатацію матеріальної бази, сировинних ресурсів надр без модернізації виробництва та сплати екологічної ренти.

За роки незалежності спад економіки України виявився на рівні приблизно 60 % від досягнутого випуску продукції в 1991 році. Це можна порівняти з втратами в ході Другої світової війни економік Німеччини, Японії та СРСР [1].

Економіка країни стала залежною від зовнішніх запозичень. Інституціональний конфлікт між ринками заблокував розвиток національної економіки. Ринок освітніх послуг, орієнтуючись на ринок праці, опинився у складній ситуації, а тому, з одного боку, необхідно забезпечити працевлаштування випускників, а з іншого – працювати на випередження, прагнути до створення кадрового забезпечення прориву до «економіки знань», наступного технологічного укладу. Перевиробництво кадрів для невиробничої та обслуговуючої ланок економіки не відповідає наукоємній моделі нового технологічного укладу.

Економічну безпеку держави підриває падіння інтересу молоді до природничих та технічних спеціальностей, що вимагають високого рівня підготовки з фундаментальних дисциплін – фізики, математики, хімії. Свідченням цього є невиконання планового державного замовлення. Разом з тим станом на 2015 рік, провідні технічні університети країни забезпечували запити вказаних базових галузей промисловості на інженерні кадри лише на 70–75 % [1, с. 132].

Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року серед основних завдань у вищій освіті визначає приведення мережі вищих навчальних закладів і системи управління вищою освітою у відповідність із потребами розвитку національної економіки та запитів ринку праці [2].

В умовах спаду національної економіки, примітивізації ринку праці, зниження якості знань випускників загальноосвітніх шкіл подібна орієнтація на ринок означатиме для вищої освіти мультиплікацію ефекту спаду. У той же час у стратегічних документах різних років ставиться завдання підвищення доступності до вищої освіти [2; 3]. Спроби організації випереджального розвитку освіти закладені в Концепції нової української школи [4].

З початку незалежності вітчизняна система освіти перебуває у стані перманентного реформування. Змінюються уряди, очільники міністерств, з ними змінюється бачення майбутнього системи освіти. За цей період було розроблено з десятків концепцій і стратегій розвитку освіти, частина проектних документів була замінена іншими проектами або знайшла часткове відображення в нормативно-правових актах. Так, проект Стратегії реформування вищої школи до 2020 р., розроблений у 2014 р. за підтримки Агентства США з міжнародного розвитку, не знайшов свого нормативного

закріплення, проте окремі його ідеї реалізуються в Законі України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 р.

З листопада 2014 р. існував проект Концепції розвитку освіти України на період 2015–2025 рр., але після появи проекту Концептуальних засад реформування середньої освіти «Нова українська школа» попередній проектний документ було вилучено із сайта Міністерства освіти і науки України.

У стратегічних документах з розвитку освіти часто акцентується на людиноцентризмі, дитиноцентризмі, студентоцентризмі. Також наголошується на необхідності залучення коштів бізнесу для забезпечення реалізації складних навчальних планів вищої школи. У проекті Стратегії реформування вищої школи до 2020 р. прямо зазначено, що «...українські університети приречені запозичувати моделі навчання американської освітньої системи, схеми фінансування країн Центральної та Східної Європи» [3, с. 74].

Одним із інструментів реалізації політики у сфері освіти є її фінансування, зокрема фінансування державного замовлення на підготовку фахівців.

Видатки на освіту як частка від ВВП в Україні є дуже високими, якщо порівнювати з розвинутими країнами. Однак слід зважати на дуже значну частку тіньової економіки (обсяг якої, за різними оцінками, може сягати 50 %), тобто реальний обсяг українського ВВП є більшим, ніж офіційно вирахований. Відповідно, реальна частка витрат на освіту може бути меншою. Іншою особливістю фінансування освіти в Україні є його розпорошеність. Держава фінансує дуже розгалужену мережу навчальних закладів. Попри високий показник видатків на освіту як частки від ВВП, видатки на одного учня/студента та заробітні плати освітян є дуже низькими, навіть порівняно з країнами Центральної і Південної Європи [5, с. 5].

Щодо фінансування державного замовлення на підготовку фахівців, то у 2016 році воно мало певні особливості. Слід зазначити, що до розміщення місць державного замовлення у 2016 році, крім органів державної влади, місцевого самоврядування, вищих навчальних закладів, були залучені споживачі освітніх послуг – абітурієнти шляхом запровадження формули «місце йде за абітурієнтом», або «гроші за студентом». Зарахування абітурієнта за новою системою ведеться за його преференціями. Місця державного замовлення віддаються тим ВНЗ, які користуються попитом у абітурієнтів. Тобто коригуванню підлягають запропоновані ВНЗ обсяги максимального державного замовлення. Винятками є випадки фіксованого державного замовлення для окремих ВНЗ, що знаходяться в підпорядкуванні інших, крім Міністерства освіти і науки України, органів.

За більшістю спеціальностей для вступу на базі повної загальної середньої освіти державне замовлення здійснювалось після надання інформації про вступ до вищих навчальних закладів осіб, які на конкурсних засадах отримали право на здобуття вищої освіти за кошти Державного бюджету України.

За окремими спеціальностями такий розподіл було здійснено, як і раніше, до вступу абітурієнтів. До таких спеціальностей відносяться спеціальності напряму 01 «Освіта» на освітні рівні бакалавра, а також спеціаліста та магістра. Відсутність «просування» за списками абітурієнтів та повернення замовникам (міністерствам) невикористаних місць державного замовлення.

Така модель дозволила відмовитися від ручного розподілу місць державного замовлення, гарантувала бюджетні місця для найкращих вступників, проте загострила конкуренцію між ВНЗ, яким було дозволено запитувати у головного розпорядника бюджетних коштів –

Міністерства освіти і науки України – бюджетні місця на рівні не більшому 125 % від попереднього року. Негативною стороною формули «гроші за студентом» та електронної системи подачі заяв абітурієнтів до вступу стало те, що вищі навчальні заклади виявилися повністю виключеними із процесу професійної орієнтації школярів.

За обсягами місць державного замовлення можна робити припущення про пріоритети розвитку економіки в найближчій перспективі.

Нами було проведено аналіз державного замовлення на підготовку бакалаврів на основі повної загальної середньої освіти зі спеціальностей (спеціалізацій), з яких його розміщення здійснюється після надання інформації про вступ до них осіб, які на конкурсних засадах отримали право на здобуття вищої освіти за кошти Державного бюджету України. Для цього були виділено п'ять груп спеціальностей за обсягом державного замовлення в розрахунку на одну спеціальність по Україні згідно з новим Переліком спеціальностей [6]. Дванадцять з дев'яносто трьох досліджуваних спеціальностей отримали державне замовлення понад одну тисячу місць (таблиця 4.1).

Таблиця 4.1

Групування спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців першого освітнього ступеня (бакалавр) на основі повної загальної середньої освіти денної форми навчання, за обсягом державного замовлення в Україні

Кількість спеціальностей	Кількість місць державного замовлення для підготовки фахівців із вищою освітою в розрахунку на одну спеціальність (спеціалізацію)
20	до 100
33	100-300
20	300-700
8	700-1000
12	понад 1000

Джерело: складено автором на основі [7].

Розподіл місць замовлення за найбільш важливими для держави спеціальностями наведено в таблиці 4.2.

Таблиця 4.2

Спеціальності (спеціалізації) із найбільшим обсягом державного замовлення на підготовку на основі повної загальної середньої освіти денної форми навчання освітнього ступеня бакалавр в Україні

Назва спеціальності	Кількість місць державного замовлення
Комп'ютерні науки та інформаційні технології	2988
Право	2430
Комп'ютерна інженерія	1671
Автоматизація та комп'ютерно-інтегровані технології	1533
Менеджмент	1530
Економіка	1503
Фінанси, банківська справа та страхування	1482
Будівництво та цивільна інженерія	1433
Електроенергетика, електротехніка та електромеханіка	1367
Інженерія програмного забезпечення	1282
Філологія. Германські мови та літератури (переклад включно)	1280
Телекомунікації та радіотехніка	1088

Джерело: складено автором на основі [7].

До двадцятки спеціальностей (спеціалізацій) із найменшою кількістю місць державного замовлення (до 200) потрапили такі (у порядку збільшення показника): філологія (фольклористика); менеджмент соціокультурної діяльності; релігієзнавство; музеєзнавство, пам'яткознавство; філологія (кримськотатарська мова та література); філологія (класичні мови та літератури (переклад включно)); суднобудування; цивільна безпека; гідроенергетика; авіоніка; соціальне забезпечення;

садівництво та виноградарство; технології захисту навколишнього середовища; транспортні технології (на морському та річковому транспорті); статистика; міжнародне право; біомедична інженерія; атомна енергетика; захист і карантин рослин; водні біоресурси та аквакультура.

Нами також були опрацьовані стратегічні та концептуальні документи, що визначають розвиток освіти на перспективу. Результати такого опрацювання представлені в таблиці 4.3.

Таблиця 4.3

Ієрархія стратегій суспільства та інструменти їх реалізації

Ієрархія стратегічних цілей розвитку суспільства	Головні інструменти реалізації стратегії	Керівні принципи стратегії, управлінські процедури	Нормативне, методичне забезпечення реалізації стратегії
1	2	3	4
1. Стратегія соціально-економічного розвитку	Кластери (драйвери) економіки	Активізація кластерів. Розвиток пріоритетних галузей (аграрний, оборонний сектори). Зближення векторів суспільної активності населення і дій влади	Форсайт та побудова стратегії соціально-економічного розвитку України на середньостроковому (до 2020 року) і довгостроковому (до 2030 року) часових горизонтах
2. Стратегія розвитку трудового потенціалу	Формування якості трудових ресурсів у системі освіти	Створення критичної маси людського капіталу для інноваційних перетворень	Концепція Загальнодержавної цільової соціальної програми збереження і розвитку трудового потенціалу України на період до 2017 року

Продовження таблиці 4.3

1	2	3	4
3. Стратегія розвитку освіти	Фінансування, державне замовлення (ДЗ) на підготовку фахівців	Збалансування ДЗ відповідно до вимог ринку праці та перспектив розвитку країни. Залишення ДЗ в галузях, які готують фахівців для послуг держави (вчителів, лікарів, кадрів силових структур). Самостійність ВНЗ у розподілі бюджетних місць між спеціальностями	Проект Стратегії реформування вищої освіти в Україні до 2020 р.
	Зовнішнє незалежне оцінювання (ЗНО)	Модернізація технології проведення ЗНО	
	Інституційна концентрація (укрупнення ВНЗ)	Підвищення конкурентоспроможності	
	Професійна орієнтація	Орієнтація на STEM-освіту (акцент на природничі та технічні науки)	Проект Концептуальних засад реформування середньої освіти «Нова українська школа»
	Стандарти вищої освіти	Перехід від освітніх стандартів до професійних	Форсайт та побудова стратегії соціально-економічного розвитку України на середньостроковому (до 2020 року) і довгостроковому (до 2030 року) часових горизонтах Національна рамка

Продовження таблиці 4.3

1	2	3	4
			кваліфікацій
	Освітньо-наукові кластери	Підтримка фундаментальної науки прикладними дослідженнями	проект Концепції розвитку освіти України на період 2015–2025 рр.

Джерело: складено автором на основі [1; 2–5; 8–9].

В ієрархії цілей розвитку українського суспільства розвиток освіти має стратегічне значення. Проте для професійної освіти характерний інституціональний конфлікт, пов'язаний із залежністю її розвитку від ситуації на ринку праці. Випереджальний розвиток професійної освіти можливий лише за умови її інтеграції із науковими інституціями, бізнесом та за підтримки державної та місцевої влади, що виявлятиметься у створенні освітньо-наукових кластерів.

Список використаних джерел:

1. Форсайт та побудова стратегії соціально-економічного розвитку України на середньостроковому (до 2020 року) і довгостроковому (до 2030 року) часових горизонтах [Електронний ресурс] / наук. кер. проекту акад. НАН України М. З. Згуровський // Міжнародна рада з науки ; Комітет із системного аналізу при Президії НАН України ; Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут»; Інститут прикладного системного аналізу МОН України і НАН України; Світовий центр даних з геоінформатики та сталого розвитку. – К. : НТУУ «КПІ», Політехніка, 2016. – 184 с. – Режим доступу : <http://wdc.org.ua/sites/default/files/WDC-IASA-FORESIGHT-2016.pdf>.

2. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року [Електронний ресурс] : схвалена

Указом Президента України № 344/2013 від 25 червня 2013 р. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>.

3. Проект Стратегії реформування вищої освіти в Україні до 2020 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://old.mon.gov.ua/img/zstored/files/HE%20Reforms%20Strategy%2011_11_2014.pdf.

4. Концептуальні засади реформування середньої освіти «Нова українська школа». Проект до обговорення [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mon.gov.ua>.

5. Освіта в Україні. Ілюстрований збірник від аналітичного центру CEDOS [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.cedos.org.ua/uk/osvita/zvit-osvita-2015>.

6. Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти : Постанова Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2015 р. №266.

7. Про державне замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, на підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів у 2016 році [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 06 липня 2016 р. № 408. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/408-2016-%D0%BF>.

8. Концепція розвитку освіти України на період 2015–2025 рр. [Електронний ресурс] : проект. – Режим доступу: http://www.tnpu.edu.ua/EKTS/proekt_konserc.pdf.

9. Концепція Загальнодержавної цільової соціальної програми збереження і розвитку трудового потенціалу України на період до 2017 року [Електронний ресурс] : схвалена Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 22 липня 2009 р. № 851-р. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/851-2009-%D1%80>.

4.2. Фінансові інструменти забезпечення державних гарантій у сфері зайнятості

Л. І. Борисенко, ст. викладач

Вирішення питань забезпечення повної та продуктивної зайнятості і соціального захисту населення в разі настання безробіття під впливом складного економічного стану держави та існуючого військового конфлікту є актуальним науковим завданням сучасності.

Державні гарантії у сфері зайнятості визначені у статті 5 Закону України «Про зайнятість населення»:

1) вільне обрання місця застосування праці та виду діяльності, вільний вибір або зміну професії;

2) одержання заробітної плати (винагороди) відповідно до законодавства;

3) професійну орієнтацію з метою самовизначення та реалізації здатності особи до праці;

4) професійне навчання відповідно до здібностей та з урахуванням потреб ринку праці;

5) підтвердження результатів неформального професійного навчання осіб за робітничими професіями;

6) безоплатне сприяння у працевлаштуванні, обранні підходящої роботи та одержанні інформації про ситуацію на ринку праці та перспективи його розвитку;

7) соціальний захист у разі настання безробіття;

8) захист від дискримінації у сфері зайнятості, необґрунтованої відмови у найманні на роботу і незаконного звільнення;

9) додаткове сприяння у працевлаштуванні окремих категорій громадян [1].

Відповідно до вищезазначеного Закону державне регулювання зайнятості – формування і реалізація державної політики у сфері зайнятості населення з метою створення умов для забезпечення повної та продуктивної